

RUS ŞECERELERİNDE TATAR YÖNETİCİ AİLELER*

István VÁSÁRY**

(Çeviren: Murat ÖZŞAHİN)***

Özet:

Tatar ve Rus tarihlerinin her ikisinin de tek ve değerli bir yadigarı olan 16-17. yüzyıl (resmî ve özel) çeşitli soy kayıtlarında “Tatar Hanlarının Şeceresi” (Rodoslav-naya Tatarskih Tsarey) korunmuştur. Bu metinler, varlıklarını 16. yüzyıl ortalarından itibaren Tatar hanlıklarının çöküşüne bağlı olarak Rus devletinin yakın ilgisine borç-ludurlar. Bu metinlerin teşekkülü Rusların Kazan ve Astrahan’ı işgal etmelerinden ayrı düşünülemez. Tatar kaynaklarına dayanan şecerelerin büyük bir kısmı 1550’ler-de derlenmiştir. Bu şecerelerin eleştirel bir analizi yani her bir bilginin diğer çağdaş (Rus ve Şarki) kaynaklarla karşılaştırılması henüz yapılmamıştır; fakat bu metinlerin önemi şüphe götürmez. Bu yazıda söz konusu yadigarların dikkate değer birkaç yönü değerlendirilmeye ve gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tatar hanlıkları, şecere, Cengiz soyu, Rus şecere kaynakları.

The Tatar Ruling Houses in Russian Genealogical Sources

Abstract:

The “Genealogy of the Tatar Sovereigns” (Rodoslovnaya tatarskih tsarey) preserved in various (official and private) genealogical books of the 16th-17th centuries is a unique and precious monument of both Tatar and Russian history. This text owes its existence to the lively interest of the Russian state in the inner relations of the declining Tatar states towards the middle of the 16th century. Its genesis cannot be disconnected from the Russian conquests of Kazan and Astrakhan. The bulk of the genealogies was compiled in the 1550s and based on Tatar sources. A critical analysis of these genealogies, comparing every piece of data with other contemporary (Russian

* Eserin orijinal adı ve künyesi: VÁSÁRY, István (2008), “The Tatar Ruling Houses in Russian Genealogical Sources”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol 61 (3), s. 365-372.

** Eötvös Loránd Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü, Budapeşte, Macaristan.

*** Uşak Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mozsahin35@hotmail.com

and Oriental) sources, is a task yet to be accomplished, but the significance of these texts is beyond doubt. What I tried to do in this paper was to emphasise and analyse a few noteworthy aspects of this group of monuments.

Key words: Tatar dynasties, genealogy, Chingisids, Russian genealogical sources.

Şecere, geçmişe dair herhangi bir konunun araştırılmasında önemli ve tamamlayıcı bir dal olmuştur. Şecere incelemelerinin altın çağı olan 1917'den sonraki Sovyet Dönemi'nde şecerelelerin tarih araştırmalarından neredeyse çıkarıldığı görülmektedir. Ancak, S. B. Veselovskiy (1876-1952) ve A. A. Zimin (1920-1980) gibi birkaç araştırmacının cesaretle kendilerini adayarak bu konuda çaba sarf ettikleri görülür; ancak eserleri ölümlerinden sonra yayımlanabilmiştir. (Veselovskiy 1969; Zimin 1988). 1970'lerden bu yana Sovyet Rus araştırmalarında¹ şecere incelemeleri önemini tekrar kazandı ve Sovyetlerin dağılmasını takip eden son on beş yıldır şecere araştırmalarında ciddi bir artış görüldü. Rus şecere literatürü, Tatar kökenli Rus aileler ile farklı Tatar hanlıklarının yönetici ailelerine ait oldukça değerli bilgiler içerir. İşte bu yazıyı meydana getiren ana düşünce de ikinci konu olan farklı Tatar hanlıklarının yönetici ailelerine yöneliktir.

İlk resmî Rus şecere eseri *Gosudarev rodoslovets (Hükümdarın Şecere-namesi)* (*Gos. rod.* şeklinde kısaltılmıştır) 1555 yılında tamamlanmıştır² ve 1687'de yeniden istinsah edilip ilaveler yapılarak *Barhatnaya kniga (Kadife Kitap)* (*BK* şeklinde kısaltılmıştır) adıyla da bir yüzyıl sonra N. I. Novikov tarafından yayımlanmıştır.³ Bunun yanı sıra Rus aristokrasinin üst sınıfında yer alan Prens Rurikoviç ve Prens Gediminoviç aileleri yanında Astrahan, Kazan ve Kırım hanlarının Cengiz soylu aileleri de *BK*⁴ içerisinde kaydedilmiştir. Kazan'ın ele geçirilmesinden sonra ve Astrahan'ın kuşatılmasından önce *Gos. rod.* farklı Tatar hanedan seçkinlerini tanımlamıştır. Bir yüzyıldan fazla süren geçiş döneminin ilk safhasında Rus seçkinler sınıfına dâhil olmalarını belirtmiştir ki bu süreç esnasında Tatar elitler, Rus elitlerle yavaş yavaş iç içe girmişlerdir. Nogay prenslerinin de *Gos. rod.* içerisine dâhil edilmesi planlanmıştır. *BK*'nin orijinal nüshasındaki içerik listesinde şöyle yazılmıştır: “Rod Magnitskih Knyazey Nagaiskih. Ne pisan [Nogay Prenslerinin Şeceresi. Kaydolmamıştır]”. (Rummel 1900: 68) Lihaçev'e göre kayıt derleme sürecinde herhangi bir boyun güvenilir kaydı yoktur. Bu yüzden bu durum kazara

1 Bıçkova'nın şecerenameler hakkında yazdığı çalışmalarda dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır (bk. Bıçkova 1975, 1986).

2 *d'yak*'in Ivan Elizarov tarafından derlenen *Gos. rod* versiyonunun Kazan'ın işgalinden (1551) sonra ve Astrahan'ın ele geçirilmesinden (1556) önce olma ihtimalini söyleyen kişi Lihaçev'dir. Resmî şecerenin Tatar mücadelelerinin altın çağında derlenmiş olması ayrıca bir ilgiyi ve incelemeyi gerektirir.

3 Novikov (1787); hatta İnternet üzerinden bk. <http://www.genealogia.ru/projects/barhat/index.html>

4 *BK I*, s. 23-28: *Rod astrahanskikh tsarey* “Astrahan Hanları Şeceresi”; *Rod kırmskih tsarey* “Kırım Hanları Şeceresi”; *Rod kazanskikh tsarey* “Kazan Hanları Şeceresi”.

atlanmış olmalı. (Lihaçev 1900: 56-57) Ama 17. yüzyıl başlarında hazırlanan değerli başka bir şecerename içerisinde Nogay şehzadelerinin şeceresini veren yine oldukça kıymetli bir eser görülmektedir.⁵ Eser şöyle başlar: “Magnit sil’nyı Edigey Knyaz’ Nagaiskoy (Kuvvetli Mangıt Edigey Nogay Prensi)”.

Daha sonra ise 17. yüzyılda Osmanlı hanedanlarına nazaran daha fazla şecere kayıtlarına giren Cengiz soylu hanedanlar ve bunları şecerelere dâhil etme alışkanlığı, özel şecerenameelerde varlığını sürdürdü. Bu çalışma, geleneksel olarak *Rodoslovnaya Tatarskih Tsarey* (*Tatar Hanlarının Şeceresi*) (*RTTs* şeklinde kısaltılmıştır) adıyla bilinen Rus şecere kaynaklarında yer alan metinlerdeki bu özel grupları ele almaktadır.

Burada, öncelikle farklı yayınlarda ve el yazmalarında günümüze kadar ulaşan Tatar hanları şeceresinin araştırılma sürecini özetlemek ve sonra da soy dağılımını açıklamak üzere bir deneme yapmak istiyorum. “Rod Astrahanskikh, Kırmskih i Kazanskikh Tsarey (Astrahan, Kırım ve Kazan Hanları Şeceresi)” başlığı altında 1787 yılında N. İ. Novikov tarafından ilk kez bir çalışma yayımlandı (*BK* I: 23-28). Esasında *BK*’daki bilgiler sonuç itibarıyla *Gos.rod.*’a dayanmaktadır. Bir diğeri olan 1851 yılındaki *Vremennik*’te ise üç özel şecerename yayımlandı (1851: 1-286). Bunlardan ikisi *RTTs*’nin varyantları olarak yer alıyor. İlki, günümüzde Moskova’daki Devlet Tarih Müzesinde Sinodal Arşivi No. 860’ta muhafaza edilen ve *Sinodalnyı II* olarak adlandırılan şecerename biçiminin 17. yüzyıl başlarındaki yeni basımı içerisinde bulunmaktadır. Bu eser, 17. yüzyılın başlarında muhtemelen Çar Vasiliy Şuiskiy döneminde tamamlanmış olmalıdır.⁶ Bu sinodik nüshadaki Türk ve farklı Cengiz soylu hanedanların oldukça detaylı şeceresi özel bir dikkati hak etmektedir. Nüsha, sırasıyla şu bölümlerden oluşmaktadır: *Rod tyurskih tsarei* “Türk Hanlarının Şeceresi”, *Rod tsarey Bolshie Ordı* “Altın Ordu Hanlarının Şeceresi”, *Rod tsarei Kırmskih, Kazanskikh i Astrahanskikh* “Kırım, Kazan ve Astrahan Hanlarının Şeceresi”, *Naçalo Orde Nogaiskoy i Rodoslovie Knyazyam i Murzam Nogaiskim* “Nogay Orda’nın Yükselişi ve Nogay Hanları ile Prenslarının Şeceresi”. Bir başka özel şecerename ise, Moskova’da RGA-DA’daki⁷ MID⁸ eski koleksiyonları içerisinde muhafaza edilmektedir. Bu nüsha, IV. İvan’ın hükümdarlığı döneminde istinsah edilmiştir (Metinde o gün için hâlâ hayatta bulunan oğlu İvan İvanoviç’e atıfta bulunmaktadır, bu da o dönemde hâlâ yaşadığının bir göstergesi olmalıdır) (*Vremennik* 1851: 1). Sinopsis Storoyevskogo Monastırya adı altında bulunan Tatar hanlarının şeceresini (*RTTs*) içeren üçüncü metin 1676 yılında istinsah edilmiştir ve günümüz-

5 Bu kaynak için ayrıca aşağıdaki nota bakınız.

6 Açıklama için bk. Bıçkova (1975: 111), *Vremennik* neşriyatı (1851: 1-130).

7 Çevirenin Notu (ÇN): *RGADA*, Russiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov sözlerinin ilk harfleri ile oluşturulmuş bir kısaltmadır ve “Rusya Devleti Eski Belgeler Arşivi” denilen kurumdur.

8 ÇN: *MID*, Ministerstvo Inostrannıh Del Rossiyskoy Federatsii “Rusya Federasyonu Dış İşleri Bakanlığı”

de Kopenhag Kraliyet Kütüphanesinde korunmaktadır. Eser, İ. İ. Sreznevskiy tarafından hazırlanmaya başlanmış ve daha sonra V. V. Velyaminov-Zernov tarafından devam ettirilerek 1853 yılında yayımlanmıştır (Velyaminov-Zernov, 1853: 43-44). Tatar hanlarının şeceresine ait (*RTTs*) dördüncü metin, 17. yüzyılda yayımlanmayan özel bir şecerename içerisinde tespit edilmiştir. Bu şecerename, aynı şekilde Moskova’da RGADA’daki, MID eski koleksiyonları içerisinde korunmaktadır. Bu özel şecerenin menşei Narbekov ve Derjavin aileleri içerisinde aranmalıdır; çünkü bu iki akraba sülalenin şecerelerine özel önem verilmiştir.

Bu metinlere dayanarak şecere derlemeleri ve gruplandırmaları hususunda bazı düşüncelerle devam edelim. Aslında bu şecere koleksiyonlarında yer alan metinleri üç gruba ayırabiliriz. Birinci grubu “Büyük Orda Şeceresi” (*Rod Bol’şoy Ordı = RBO*), ikinci grubu “Kırım, Kazan ve Astrahan Hanlarının Şeceresi” (*Rod tsarey krımskih, kazanskih i astrahanskih = RKKA*) ve üçüncü grubu da “Nogay Orda Şeceresi” (*Naçalo Orde Nogaiskoy i Rodoslovie knyazyam i murzam nogaiskim = RNO*)⁹ ile ilgili şecereler olarak adlandırabiliriz. Görülüyor ki Tatar hanlarının şecerelerini anlatan metinlerin çoğu 1550’lerin heyecanı içerisinde, yani Kazan ve Astrahan’ın kuşatılması esnasında ve sonrasında hazırlandı. Bunların temel amacı, Tatar tebaa üzerinde Moskova yönetiminin merak dolu ve önem arz eden taleplerini yerine getirmektir. Şecere bilgilerinin bir kısmı *Gos. rod.* ve ardından *BK* içerisinde yer alanları ihtiva etmektedir, bir bölümü ise daha sonra hususi şecerenamelede muhafaza edilmiştir. Fakat daha sonraki nüshalar, bu metinlerin karakterini korudu; yani içerdikleri bu bilgiler, 1560’lı yılların kronolojik sınırı ötesine geçmedi. *RBO*, nüshasının metni bunu açıkça göstermektedir: *Devlet Girey Tsar’, çto nune na Krımu* “Kırım Hanı Devlet Giray Han” (Vremennik 1851: 128). I. Devlet Giray Han 1550-1577 yıllarında Kırım’da hanlık yaptı. Bu ifade de söz konusu metnin kronolojik çerçevesini açıkça göstermektedir. Kazan Hanlığı’nın iktidarı 1551 yılında, Astrahan Hanlığı’nın ise 1555 yılında sona erdi, bundan dolayı da Kazan ve Astrahan hanlıklarının ilhakı sonrasındaki olaylar ve bazı kişilerin anılmış olması bir tesadüf değildir. Ötemiş Girey (Hristiyan adıyla Aleksandr), Ediger (Hristiyan adıyla Semion), Kudaykul (Hristiyan adıyla Petro) ve Melekdar Han’ın vaftiz edilen çocukları Prens Vasiliy ve Prens Fedor gibi Rus seçkinler sınıfı içerisinde eriyen ve Hristiyanlık dinine geçen Kazan ve Astrahan’daki hanlar ve han eşleri, bu hanlıkların son temsilcileridirler. Fakat hâlâ var olan Kırım Hanlığı’nın birkaç üyesinin listesi de 1580’lerde biter. Örneğin, *RKKA*₂’nin sonunda Devlet Giray’ın daha sonra ikisi de Kırım hanı da olan oğullarından bahsedilmektedir: II. Gazi Giray (1588-1608) ve Salamat Giray (1608-1610).

9 Söz konusu metinlerin birbirleriyle ilişkileri ve onların yayınları için bu çalışmanın sonundaki kısaltmalar başlığına bakınız.

RTTs'nin türlerini ve kronolojisini ortaya koyduktan sonra; bu şecerelerin ne zaman ortaya çıktığı ve bunların gerçek olup olmadığı sorularının cevaplarını aramaya başlayabiliriz. Böylece *Vremennik*'i yayımlayan ve yüz elli yıl önce *Jelatel'no bilo, çtobı orientalistı obratili vnimanie na sey rodoslovets i poverili ego s svoimi istoçnikami* “oldukça etkileyici olmalı ki bu sebepten oryantalistler bütün dikkatlerini şu şecereye [*RTTs*] yönelterek bu eseri kendi kaynaklarıyla karşılaştırsınlar” (*Vremennik* 1851: IV) diyen kişinin beklentilerine kısmen ulaşabiliriz. Ekseriyetle bu şecerelerin gerçekliği şüpheyandırmamaktadır. Kayıtlarda tasvir edilen kişilerden bazıları, dönemin politik olaylarında daimi aktördüler ve bunların doğrudan yahut dolaylı olarak soyları, altıncı ve yedinci kuşağa dayanır. Bilindiği gibi bir kimsenin soyunun yedi kuşak önceye dayandırılması geleneği, göçebe bir toplumda en basit asker için bile yaygın olarak görülmektedir. Bu şecerelerde yer alan kişilerin yaşamları, 1400'lü yıllardan 1550'lere doğru geldiğinde kabaca 150 yıllık zaman dilimlerini içermektedir. Bu zaman zarfında yaşayan kişilere ilişkin veriler, çoğunlukla güvenilirdir; çünkü bunların Tatar kaynaklarından alınmış olması gerekir. Fakat genel olarak güvenilir bir görüntü vermesine rağmen bazı yazım hataları da yapılmıştır ki bu hatalar şecere kaynaklarının karakterinden doğmaktadır. Bu şecereler kişilerin adlarını içerir, ama müstensihler çoğunlukla bu kişileri tanımaz. Dolayısıyla soy silsilesindeki bir değişiklik ve bir neslin ihmal edilmesi, sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bunun sebebi de müstensihin ihmali ya da dikkatsizliğidir. Netice itibarıyla şecere listesinde hem babalar hem de çocuklarının alakalıkları geçerli bilgiler ışığında kontrol edilmiş olmalıdır. Velyaminov-Zernov, şu söylediğinde haklıydı: Ne kadar çok metin varyantı olursa, Tatarların kökenini yeniden tespit etme konusunda o kadar çok imkânımız olur. Bir şecere metnindeki hatalar ve gaflar, diğer bir metindeki doğru bilgilerin yer aldığı bölüm ile karşılaştırılmasıyla kendiliğinden düzeltilebilir (Velyaminov-Zernov 1853: 44).

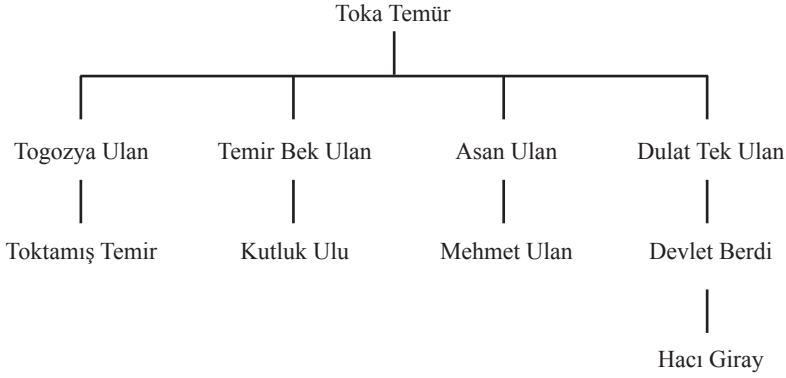
Söylediğimiz bu hususları dikkate alarak *RTTs*'nin en güvenilir versiyonunu oluşturmaya ve açıklamaya çalışacağım; ayrıca bu çalışma dikkatli ve titiz bir çözümlemeyi gerektirdiği için bir başka sefer *RTTs*'de yer alan tüm kişiler üzerine izah yapmaya gayret edeceğim. Bu makalede yorumlarımı sadece *Çuçi*'lerin bir kolu olan Astrahan hanlarının şeceresini anlatan *RTTs*'deki bölümler ile sınırlı tutmak istiyorum. Üç yorumum var.

1. Gerçekten de dikkat çekici olan durum şudur ki; *RBO*'da (Büyük Orda Şeceresi) yer alan kişiler, az çok *RKKA*'daki (Kırım, Kazan ve Astrahan Hanlarının Şeceresi) Astrahan yönetici ailelerle benzer özellikler göstermektedir; yani her iki metinde de Timur Kutluk Han'ın çocuklarının isimlerini içeren listeler bulunmaktadır. Görünürde bu, Kazan yurdunun (Hacı Giray Han'ın soyu idaresinde olan) ve Kırım yurdunun (Uluğ Muhammed Han'ın soyu idaresin-

de olan) ayrılmasından sonra Timur Kutluk'un soyunun Altın Orda hanları olmaya başladıklarını ifade etmektedir. Bu da demek oluyor ki Timur Kutluk'un soyu, önceki birleşik olan Altın Orda'dan kalan merkez bölgesini (başkent Saray ile) ve Astrahan'ın bulunduğu Aşağı Volga Bölgesi'ni elinde bulundurdu. Bu yeni Tatar devleti Büyük Orda ismini taşıyordu. Astrahan, sadece Büyük Orda'nın bir şehriydi ve sonrasında 1480 yılında Timur'un ordusu tarafından Saray'ın tahribatı ve yıkımı neticesinde Orda hanlarından bazılarının ikamet etmek üzere Astrahan'a geçmeleri I. V. Zaytsev tarafından oldukça ikna edici şekilde kanıtlanmıştır (Zaytsev 2006: 58-59). Büyük Orda yirmi yıldan daha fazla bir süre ayakta kaldı ve sonunda 1502 yılında Rus müttefiki Prens III. İvan Vasileviç'in desteğini alan Kırım Hanı Mengli Giray tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu yüzden ayrı bir Astrahan Hanlığı'nın doğduğu vakitler 1502 yılına tesadüf edebilir. Bu hanlık, Altın Orda'nın varisi olan yönetim bölgeleri içerisinde en son kurulan hanlık durumundadır ve 15. yüzyıl boyunca Büyük Orda'ya bağlı kalmıştır. Hanlığın düşüşüyle birlikte aynı şekilde Cuçi soyuna mensup Timur Kutluk'un yeni hanlığın tahtına oturması da gayet doğaldır. Bunları dikkate alarak Astrahan şehri ile Timur Kutluk'un soyunun ilgisini gösteren *RTTs*'nin bir varyantı içerisinde (*RKKA*₁) Timur Kutluk'un "*pervoy tsar' na Astrahani* (Astrahan'ın İlk Hükümdarı)" olarak adlandırılmasına şaşırılmamak gerek. Bu sebeple geriye dönük şekilde baktığımızda o, Astrahan'ın ilk hükümdarı sayılırdı. *RTTs*, Zaytsev ve başka bazı araştırmacıların görüşü olan Astrahan Hanlığı'nın Büyük Orda'nın vârisi ve halefi olduğu düşüncesini tamamen doğrular.

2. *RTTs*'nin varyantı olan *RBO*₁'de Cengiz soyunun genel bir şeceresi gösteriliyor. Bu örnek, kabaca bir tarzda tamamıyla isim hataları ve yanlışlıklarla dört oğlun (Cuçi, Ögedey, Çağatay ve Tuluy) nesline dayandırılmıştır Hatta ilk Cuçi oğullarının menşei gelişigüzel ve yanlış olarak verilmiştir. Buna karşın şecerenin muhtevası oldukça kıymetli bilgi parçalarına sahiptir. Reşidüddin'e göre Cuçi'nin 13. oğlu olan Toka Temür'ün soyunun kabaca bir şeceresini verir.¹⁰ *RBO*₁'ya göre Toka Temür; Toktamış, Timur Kutluk, Uluğ Muhammed Han ve Hacı Giray Han'ın dördüncü nesilden atalarıdır. Takip etmek adına bir soy tablosu verilecek olursa:

10 *RBO*₁'de Toka Temür, Cuçi'nin beşinci oğlu olarak verilmiştir. Mahmud ibn Vâli'nin *Bahrü'l-Esrâr* (17. yy.) adlı eserinde dördüncü oğuldur (bk. Sultanov, 2001: 142). Reşidüddin ise daha güvenilir kaynak görünüyor.

*RBO*₁'in Toktamış, Timur Kutluk, Uluğ Muhammed ve Hacı Giray'ı Toka Temür'ün soyu olarak görmesi oldukça önemlidir. Kazan Hanlığı'nın kurucusu Uluğ Muhammed Han ve çocukları, Kırım Hanlığı'nın kurucusu Hacı Giray, Astrahan hanlarının atası Temür Kutluk bilimsel literatürde Toka Temür'ün soyu olarak eskiden beri tanınır ve kabul edilirler. Fakat Toktamış Han'ın ve sonra Kazak Hanlığı'nı kuran Canıbek ve Giray'ın babası, ayrıca Toktamış'ın rakibi olan akrabası Uruz Han'ın kökenleri tartışmalı bir konuydu. Bilimsel görüşlerin çatışması, bazı tarihî kaynakların ikiye ayrılması ile izlenebilir: Bazı kaynaklar, bunların Çuçi'nin büyük oğlu Orda Han'ın¹¹ torunları olduğunu iddia ederken, bazı yazılı kaynaklar da bunların Toka Temür'ün nesli olduğunu bildirir.¹² *Muizzü'l-Ensâb* ve *Ötemiş Hacı Tarihi* gibi Altın Orda üzerine doğru bilgiye sahip daha güvenilir ve inandırıcı kaynaklar, Toktamış ve Urus'un Toka Temür'ün soyundan olduğunu söyler. Buna karşın Orda soylu oldukları düşüncesi hemen hemen tek bir kaynağa dayanır ki bu kaynak da Fars kaynakları içerisinde inandırıcılığı oldukça zayıf olan Muîniddîn Natanzî'nin *Muntahâbü'l-Tevârih*'idir. Bu sebeple, M. Kafalı ve V. P. Yudin'in, Toktamış ve Urus'un Toka Temür'ün soyundan olduklarını kabul etmeleri tesadüf değildir (Kafalı 1976: 29-33; *Utemish-hadzhi*, 1992: 63, 67, 148) ve ben de onların bu görüşlerine son yazılarımdan birinde katıldım: "*Sonraları 1360-1361 yıllarında Ak Orda'da Batu soyunun ve Gök Orda'da Orda soyunun çöküşü sonrası Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Toka Temür'ün soyundan gelen temsilciler ortaya çıktı ve bunların dördü hanlık tahtına oturdu. Mevcut bilgiler dördüncü han olan Mübârek Hoca'nın 1367-1368 yıllarında Sıgnak'ta tam bağımsızlığın bir simgesi olarak para bastıran ilk kişi olduğunu gösterir. ... Bilinmeyen koşullar altında Toka Temür'ün bir diğer neslini temsil eden Urus Han, hicri 770 (miladi 1368/69) yılında Sıgnak'ta yönetimi devraldı ve o tarihten itibaren han darphanesi, düzenli şekilde para basmaya*

11 ÇN: 'Orda Han' yahut 'Orda İçen' adlarıyla bilinen kişi, 13. yüzyılda Çuçi Ulusu'nun doğu kısmını yöneten kumandan ve Moğol Hanı olarak kaynaklarda verilmektedir.

12 Bahsi geçen bu iki grup kaynak için Sultanov'a bakınız (2001: 140-141).

başladı.” (Vásáry 2009: 383). Bunun ışığında RBO_1 ’deki bilgi, ciddi bir önem kazanmaktadır. Çünkü bağımsız bir Tatar kaynağına dayanan bir Rus kaynağında Toktamış Han’ın soyunun Toka Temür’e gittiği kanıtlanmış oluyor (Ayrıca ifade edilmese de Urus Han’ın akrabası olduğunu da gösteriyor).

3. Son olarak; $RTTs$ ’nin bütün versiyonlarında fark edilen Temür Kutluk’un ve Astrahan hanlarının şeceresiyle alakalı tuhaf bir durum dikkatimi çekti. Geçerliliğini koruyan yedi versiyonun (RBO_{1-3} , $RKKA_{1-4}$) hiçbiri de eksik olmadığından dolayı, $RTTs$ ’nin temeli bu şeceredir. Şecere, dört nesil için de aynı isimleri veriyor (Temir Bek Ulan → Temir Kutluk → Temir → Kiçi Mehmet; bazen bir iki isim yer almayabilir); fakat Küçük Muhammed’den sonra, beş nesil sadece Ahmed’in soyundan ilerler; ancak yalnızca iki nüsha Küçük Muhammed’in diğer torunlarından bahseder. Nitekim, RBO_1 Mahmut (Mehmet) ve oğullarından, ayrıca $RKKA_1$ ise Mahmûd ve Yakûb (Egub)’dan söz eder; ancak bunların ele almış olduğu gelişigüzel ve eksiktir. Diğer taraftan ise, Ahmed’in silsilesi çok ayrıntılı olarak ele alınmıştır; üstelik yedi versiyona dayandırılarak oldukça açık ve inandırıcı bir şecere hazırlanmış olabilir. Özellikle $RKKA_1$, güvenilirliği ile diğerlerinden ayrılıyor ve neredeyse hiçbir hata içermiyor. Mahmûd’un soyundan tahta çıkanlardan, Abdülkerim ve oğlu Abdurrahman bu versiyonların neredeyse hiçbirinde anılmıyor. Mahmûd’un soy silsilesinin belirgin şekilde ihmali, kazara olamaz. Ahmed ve Mahmûd kardeşler ve de çocukları arasındaki Astrahan tahtı için olan şiddetli mücadele hatırlanmalıdır. Astrahan tahtına çıkanlar ilk olarak Mahmûd’un çocuklarıydı (*Mahmetevi deti*), hemen ardından Ahmed’in oğulları (*Ahmatovi deti*) onları takip etti. Görünürde, Ahmed’in oğulları Mahmûd’un oğullarının yadigârlarını bile yok etmek istediler ve büyük oranda başarılı oldular. $RTTs$ ’nin Rus metinleri, Ahmed’in çocuklarını destekleyen Tatar politik muhitine yönelik taraf tutmayı, yanlılığı yansıtmaktadır.

Özetle, 16. ve 17. yüzyıl Rus şeceremelerinde (hem resmî hem özel) muhafaza edilen “Tatar Hanlarının Şeceresi” (*Rodoslovnaya Tatarskih Tsarey*), Tatar ve Rus tarihinin her ikisinde de kıymetli ve yegâne kaynaktır. Bu metin, 16. yüzyıl ortalarına doğru Tatar yönetimlerinin çöküşüne bağlı olarak gelişen Rus yönetiminin dikkatli ilgisine varlığını borçludur. Bu tavır, Kazan ve Astrahan’ın Ruslar tarafından işgalinden sonra da kesilmez. Şecerelerin büyük kısmı Tatar kaynaklarına dayanır ve 1550’li yıllarda derlenir. Bu şecerelerin eleştirel bir analizi yani her bir bilginin diğer çağdaş (Rus ve Şarki) kaynaklarla karşılaştırılması henüz yapılmamıştır; fakat bu metinlerin önemi şüphe götürmez. Bu çalışmada, bu kategori altında toplanan eserlerin dikkat çekici yönlerini analiz etmeye ve de bunların altını çizmeye çalıştım.

Kısaltmalar

GİM: Gosudastvennyy istoričeskiy muzey, Moskova.

MİD: Ministerstvo inostrannih del, Moskova.

- RBO₁: *Rod Bol'şoy Ordı* "Büyük Orda Şeceresi": Sinodal'nıy II, GIM, Sinodal'noe sobranie, No. 860, yayını: *Vremennik* 1851, s. 127-128.
- RBO₂: *Rod Bol'şoy Ordı* "Büyük Orda Şeceresi": Sinodal'nıy II, GIM, Sinodal'noe sobranie, No. 860, yayını: *Vremennik* 1851, s. 128-129.
- RBO₃: *Rod Bolşoy Ordı* "Büyük Orda Şeceresi": RGADA, f. 181 (Ruk. Sobr. Bibl. MGAMID), ed. hr. 385, 17ob – 18 (yayınlanmadı).
- RGADA: Rossiyskiy gosudarsvenniy arhiv drevnih aktov, Moskova.
- RKKA₁: *Rod tsarey krimskih, kazanskih i astrahanskih* "Kırım, Kazan ve Astrahan Hanlarının Şeceresi": BK I, s. 23-28.
- RKKA₂: *Rod tsarey krimskih, kazanskih i astrahanskih* "Kırım, Kazan ve Astrahan Yöneticilerinin Şeceresi": Sinodal'nıy II, GIM, Sinodal'noe sobranie, No. 860, yayını: *Vremennik* 1851, s. 129-130.
- RKKA₃: *Rod tsarey krimskih, kazanskih i astrahanskih* "Kırım, Kazan ve Astrahan Hanlarının Şeceresi": *Rodoslovnaya kniga* in RGADA, MID eski eserler koleksiyonu, yayını: *Vremennik* 1851, s. 221-222.
- RKKA₄: *Rod tsarey krimskih, kazanskih i astrahanskih* "Kırım, Kazan ve Astrahan Hanlarının Şeceresi": *Sinopsis Storozhevskogo monastırya*, 1676, Kopenhag Kraliyet Kütüphanesi, yayını: Veliaminov-Zernov (1853, s. 43-44).
- RNO₁: *Rod Nogayskoy Ordı* "Nogay Orda Şeceresi": *Vremennik* 1851, s. 130.
- RNO₂: *Rod Nogayskoy Ordı* "Nogay Orda Şeceresi": RGADA, f. 181 (Ruk. Sobr. Bibl. MGAMID), ed. hr. 385, 18-18ob (yayınlanmadı).
- RTTs: *Rodoslovnaya tatarskih tsarey* "Tatar Hanlarının Şeceresi".

Kaynaklar

- Biçkova, M. E. (1975), *Rodoslovnice knigi XVI-XVII vv. kak istoričeskiy istoçnik*, Moskova.
- Biçkova, M. E. (1986), *Sostav klassa feodalov Rossii v XVI v. İstoriko-genealogičeskoe issledovanie*, Moskova.
- Kafalı, M. (1976), *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul.
- Lihaçev, N. P. (1888), *Razryadnie d'yaki XVI veka*, St. Petersburg.
- Lihaçev, N. P. (1900), Gosudarev rodoslovetov i Barhatnaya kniga, *İzvestiya Russkogo genealogičeskogo obşçestva* 1, s. 49-62.
- Novikov, N. I. (Editör) (1787), *Rodoslovnaya kniga kniazey i dvoryan rossiyskih i vnezjnih..., i kotoraya izvestna pod nazvanıem Barhatnoy knigi*, Çasti 1-2, Moskova.
- Rummel, V. V. (1900), Neskol'ko slov o "Barhatnoy Knige" i o pečatnom eya izdanii, *İzvestiya Russkogo genealogičeskogo obşçestva* 1, s. 63-69.
- Sultanov, T. I. (2001), *Podnyatie na beloy koşme. Potomki Çingiz-hana*, Almatı.
- Vásáry, I. (2009), The Beginnings of Coinage in the Blue Horde. *Acta Orientalia Hungarica* 62, s. 371-385. ("Altın Orda ve Varisleri Sempoiumu"nda [22-24 Nisan 2005, İstanbul] verilen konferansın yayınlanmış varyantı).
- Vel'yaminov-Zernov, V. V. (1853), *İzsledovanie o kasimovskih tsaryah i tsareviçah*, Moskova.
- Veselovskiy, S. B. (1969), *İssledovaniya po istorii klassa slujilih zemlevladel'tsev*, Moskova.
- Veselovskiy, S. B. (1974), *Onomastikon*, Moskova.
- Vremennik*, (1851), *Vremennik İmperatorskogo Moskovskogo obşçestva istorii i drevnostey rossiyskih* 10, s. 1-286.
- Yudin, V. P., Baranova, Yu. G., Abuseyitova, M. H. (Editörler) (1992), *Ötemiş Hacı: Çingizname*, Almatı.
- Zaytsev, I. V. (2006), *Astrahanskoe hanstvo*. 2-oe ispravlennoe izdanie, Moskova.
- Zimin, A. A. (1988), *Formirovanie boyarskoy aristokratii v Rossii vo vtoroy polovine XV – pervoy tret'i XVI v.* Moskova.

